

ІСТОРІЯ ТА ПРИЧИНИ АРАБО-ІЗРАЇЛЬСЬКОГО ПРОТИСТОЯННЯ

106 років тому, 2 листопада 1917 року, з'явилася Декларація Бальфура – короткий відкритий лист, де британський міністр закордонних справ Артур Бальфур де-факто обіцяє Палестину єврейському народу.

Близько століття тому арабо-ізраїльський конфлікт почався як територіальна суперечка між двома народами, які ділили невеликий шматок Британської імперії. Однак коріння його сягає набагато глибше – в античну історію та біблійні тексти. А ще в усій цій історії знайшлося місце більшовикам, Йозефу Геббельсу та Річарду Левине серце – усі вони мають відношення до конфлікту, який досі не вирішений.

Священне місто

У грудні 1917 року, за одинадцять місяців до закінчення Першої світової війни, британські війська увійшли до залишеного османами Єрусалиму. У місті панували голод і розруха, солдати були виснажені багатомісячною палестинською кампанією, попереду були ще нові битви, але в Лондоні звістку про захоплення священного міста сприйняли майже як головне досягнення за всі роки війни.

Прем'єр Ллойд Джордж назвав цю перемогу «різдвяним подарунком британському народу», по всій імперії дзвеніли церковні дзвони, а газети, які давно вже обмежувалися лише короткими зведеннями з фронту, опублікували з цієї нагоди зворушливі малюнки, на яких командував британських військ отримував благословення від сидячого на хмарі Річарда Левине Серце – середньовічного короля, який присвятив життя завоюванню Святої Землі, але так і не підкорив собі Єрусалим.

Таке ставлення до пересічної за військовими мірками перемоги пояснюється тим, що Британія в роки Першої світової переживала ренесанс віри. Небувала раніше в історії людства бійня пробудила очікування швидкого кінця світу і люди шукали порятунку в релігії. Насамперед, у протестантській, яка була офіційною в імперії. І повернення Єрусалиму під владу християнського короля сприймалося віруючими як свідчення невідворотності перемоги та праведності війни.

Здавалося, священне місто, а разом із ним і вся історична Палестина, стануть ще одним яскравим діамантом у короні Британської імперії. Але ось річ у тому, що британці вже обіцяли передати Палестину зовсім іншим людям, які теж претендували на неї. Причому обіцяли двічі і різним людям.

Першим, кому британці погодилися віддати Святу Землю, був шериф (правитель) Меккі Хусейн у 1916 році. Мек-

ка тоді була під владою османів і шериф був підлеглим султана. Але Хусейн вважав, що він, як прямий нащадок пророка Мухаммеда, має значно більше прав на владу в арабських землях, ніж турки. Британці готові були визнати суверенітет Хусейна та його династії (названої Хашимітською на ім'я її легендарного засновника Хашима – прадіда пророка Мухаммеда) над близькосхідними володіннями султана в обмін на допомогу у війні проти Османської імперії. У таємному листуванні з шерифом британці обіцяли визнати його правителем усіх арабських земель «від Єгипту до Персії», за винятком тих територій, які на початок Першої світової вже були частиною Британської імперії або її протекторатами.

Британська артилерія під час битви за Єрусалим, 1917 рік

Поки одні чиновники Його Величності листувалися з шерифом Мекки, намагаючись підняти арабське повстання в тилу османів, інші вирішували, як же залучити на свій бік дедалі більше численних і впливових релігійних сіоністів. Сіоністський рух, головною метою якого було створення незалежної єврейської держави, був представлений не лише євреями. Безліч християн – насамперед протестантів, які вірять у буквально значення Святого Письма, – все частіше зверталося до думки, що Свята Земля має бути повернена євреям, адже в Біблії сказано, що їм визначив її сам Господь Бог.

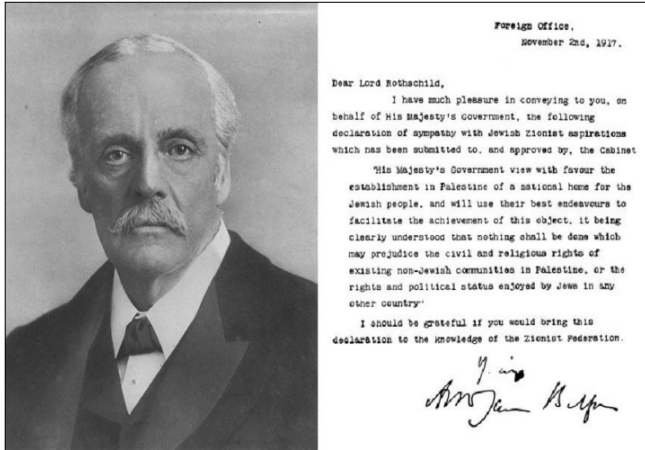
З чого все почалося

Євреї втратили батьківщину на початку нової ери, після серії провальних повстань проти Римської імперії. З того часу вони були розсіяні світом, Ізраїль припинив своє існування і, перейменований римлянами в Палестину, цілу вічність керувався різними королівствами та імперіями, що по черзі захоплюють Святу Землю. У VII столітті туди прийшли арабські завойовники, які принесли із собою іслам. Пізніше їх намагалися здолати хрестоносці, але здебільшого безуспішно. А приблизно за чотири століття до Першої світової війни Палестиною оволоділа Османська імперія. Але й її час минув.

І європейські євреї, і християнські сіоністи без особливого ентузіазму зустріли початок Першої світової, оскільки бачили у ній лише чергову спробу імперій перемалювати власні кордони. У Лондоні ж хотіли переконати сіоністів у необхідності підтримати британську армію грошима, ідеями та людьми. А для цього сіоністи мали повірити в те, що війна відповідає саме їхнім інтересам, що перемога імперії стане ще й релігійною перемогою. Потрібно було навіяти їм, і юдеям, і християнам, що війна йде не за території, а за майбутнє людства, за спасіння людських душ. Так з'явилася друга

обіцянка передати Палестину. На цей раз уже не арабам, а євреям.

Називалася ця обіцянка Декларація Бальфура. По суті, це короткий відкритий лист, адресований одному з найвпливовіших британських євреїв лорду Лайонелу Ротшильду. У цьому листі Артур Бальфур, який у роки Першої світової був британським міністром закордонних справ, повідомляв, що уряд імперії з розумінням ставиться до сіоністського руху і готовий сприяти створенню в Палестині «національного осередку для єврейського народу».

Швидше за все, за допомогою такого роду обіцянок британці хотіли не лише виставити себе союзниками власне британських сіоністів, а й залучити на свій бік євреїв Близького Сходу, переконати американців у релігійній обґрунтованості вступу у війну та надіслати сигнал російським євреям, у тому числі й членам нового більшовицького уряду про невідкладність виходу з війни напередодні довгоочікуваного відродження єврейської держави.

Варто визнати, що Першу світову було б виграно і без допомоги арабських племен і сіоністів, що вагаються, – загони Хусейна, які отримали понад 11 мільйонів фунтів фінансування від Лондона (приблизно мільярд доларів у перерахунку на сучасні ціни), що проголосив себе королем арабів, змогли взяти під свій контроль лише невелику і майже пустельну частину Османської імперії, яка не мала майже жодного стратегічного значення, більшовицька Росія все-таки вийшла з війни, а американці на момент публікації декларації, яка довго і ретельно готувалася, не тільки встигли вступити у війну, а й уже воювали на європейському Західному фронті.

Але у 1916 та 1917 роках перемога була ще зовсім не очевидна. У Лондоні боялися, що їхні власні піддані-мусульмани можуть збунтуватися і перейти на бік султана Османа, який був ще й халіфом, тобто релігійним лідером ісламського світу. Там бачили, як неохоче США вилазять зі свого звичного ізоляціонізму та побоювалися, що американці так і не вступлять у війну. І тому роздавали нездійсненні обіцянки.

«Ми дали всім стільки суперечливих обіцянок, що я просто не розумію, чи зможемо хоч колись вибратися з цього хаосу без того, щоб не порушити наше слово», – скаржився 1919 року, вже після війни, голова Імперського генерального штабу Генрі Вільсон.

Переділ світу

Гіркі передчуття не підвели сера Вільсона – британці так і не змогли вибратися із створеної ними самими плутанини, хоч і дуже старалися. Так, Хусейна залишили без обіцянок близькосхідного королівства на тій підставі, що йому були обіцяні лише арабські землі, а після падіння імперії Осма-

на раптом з'ясувалося, що на Близькому Сході живуть не тільки араби, а й представники інших народів. Та й взагалі оригінали секретного листування з ним, в якому й були дані обіцянки, кудись зникли. Чи загубилися в архівах, чи були знищені, а може, як натякали деякі чиновники, їх і не було ніколи, а хитрий Хусейн просто все вигадав.

Як «втішний приз» старий шериф отримав під свій контроль Хіджаз – територію на Аравійському півострові, на якій розташовані священні для мусульман Мекка і Медіна і якою він уже керував як шериф, а потім і самопроголошений монарх усіх арабів.

1924 року Хусейн зрікся престолу на користь свого сина Алі, але той провів на чолі держави всього кілька місяців – програв війну конкурентам з дому Саудів, втратив королівство і помер у вигнанні. Ще один син Хусейна Файзал встиг побути королем спочатку Сирії, а потім Іраку, де став засновником непопулярної правлячої династії, яка закінчилася в 1953 році разом із поваленням онука першого короля Файзала Другого. І лише син Хусейна Абдалла зміг заснувати династію, яка править досі – він отримав трон Йорданії.

Щоправда спочатку всі ці трони були здебільшого декоративними, тому що тривалий час реальний контроль над Близьким Сходом здійснювали переможці, що поділили регіон між собою у Першій світовій – насамперед Британія та Франція.

Формально колишні османські землі не були включені до складу європейських імперій, а були віддані їм у 1920-х роках на правах так званих «підмандатних» територій. Право на управління осколками імперій, які прогнали війну, – той самий мандат – державам-переможцям роздавала попередниця сучасної ООН – Ліга Націй. На початку XX століття у світовій політиці все ще були поширені відверто расистські уявлення про африканські та азійські народи як про нездатні до ефективного самоврядування.

Передбачалося, що стійкі демократії, що відбулися, повинні допомогти їм у справі побудови державності, зберігаючи політичний та економічний контроль над цими народами, а також військову присутність на територіях нових держав. Мандат від Ліги Націй був таким невизначеним і розпливчастим, а терміни закінчення його дії – до моменту, коли народи будуть готові взяти на себе відповідальність за свої держави – такими туманними, що фактично перетворював підмандатні території в колонії європейських держав, хоча деюре, як уже говорилося, не включали їх до складу імперій.

Валіза, вокзал, Сіон

Однією з підмандатних територій, що дісталися британцям, стала Палестина. Ця земля була населена місцевими арабами – мусульманами і християнами – і євреями, з яких мало хто народився тут, але яких з кожним днем ставало все більше, багато в чому завдяки обіцянці Лондона передати їм ці землі для створення «національного осередку». І хоча визначення «національний осередок» не дорівнює поняттю «суверенна держава», та й ніяких чітких кордонів майбутньої єврейської Палестини в Декларації Бальфура не окреслювалося, європейські та американські євреї, що хлинули на Близький Схід, їхали туди саме в надії побудувати свою державу і саме на тих землях, які в Біблії згадуються як ті, що належали ізраїльцям.

Незбаром між арабами і все прибуваючими євреями, почалися конфлікти. Для арабів іноземні євреї були дивними та небезпечними чужинцями. Їх звинувачували в тому, що, скориставшись повоєнною розрухою і бідністю, вони за безцінь скуповували землі у місцевих фермерів, що розорилися, і в тому, що вони неохоче наймали арабів, волюючи працевлаштовувати у себе таких же приїжджих єдиновірців, чезр що араби ще більше бідніли. і маргіналізувалися.

Євреї активно підтримували з-за кордону – релігійні ор-

ганізації, зокрема й християнські, допомагали новим переселенцям грошима, лобіювали їхні інтереси у Європі та США. Місцевим арабам допомоги ж чекати не було звідки – їхні одноплемінники й одновірці були розділені між кількома новими державами, в яких було повно власних проблем, і у них не було ні грошей, ні міжнародного впливу, щоб допомогти тим, хто жив у Палестині. Наприкінці 1920-х в Єрусалимі та деяких інших містах, де араби та євреї жили по сусідству один з одним, спалахнули антиєврейські бунти. Тоді це було ще не повномасштабне повстання, а лише серія досить кривавих розрізних нападів на євреїв, але до арабського повстання залишалося зовсім недовго.

Витоки терору

Військове крило угруповання ХАМАС називається «Бригади Із ад-Діна аль-Кассама». Найпоширеніший тип ракет, який ці бригади запускають по Ізраїлю, теж зветься «Касам». Ім'я аль-Кассама мають кілька навчальних закладів у Газі. Всі вони названі на честь сирийського проповідника Із ад-Діна аль-Кассама, який одним із перших спробував організувати збройний опір європейським державам, що поділили між собою Близький Схід. Зазнавши поразки в рідній Сирії від французів, які там правили завдяки мандату від Ліги Націй, на початку 1930-х він перебрався в сусідню Палестину і взявся за організацію збройного підпілля.

Його бойовики, об'єднані в організацію «Чорна рука», нападали на єврейські поселення та британські патрулі, спалювали сади та підривали адміністративні будівлі, домагаючись припинення єврейського переселення до Палестини та закінчення британського мандату. У відповідь на дії людей аль-Кассама євреї створили свою підпільну бойову організацію – «Іргун». Пізніше, разом із загонами єврейської самооборони «Хагана», що з'явилися вже в перші тижні британського мандату, «Іргун» стане основою збройних сил незалежного Ізраїлю. Але тоді це було справжнісіньке повстанське угруповання.

Арабські та єврейські підпільники воювали один з одним, а ще проти британської присутності, яку і араби, і євреї починали сприймати як тривалу окупацію.

У сутічці з британцями 1935 року аль-Кассама було вбито, але арабські бунти це не зупинило. Навпаки, смерть підпільника спровокувала нові виступи, які переросли у всеарабське повстання у Палестині.

Плакат «Іргун» із закликом прорвати для поселенців доступ до Палестини

Продовжувалося воно з 1936 по 1939 роки і мало на меті припинення переселення євреїв і відмова від планів створення в Палестині єврейського «національного осередку». Бри-

танцям вдалося придушити повстання лише комбінацією батог та пряника.

У бойових діях та в ході акцій залякування загинуло близько п'яти тисяч арабів, ще кілька тисяч опинилися за ґратами чи змушені були тікати за кордон. Це був той батіг, що дістався палестинським арабам. Пряником стало введення цілого ряду обмежень для євреїв, відомих під назвою «Біла книга».

Під тиском протестувальників, британці погодилися заборонити продаж арабських земель євреям, пообіцяли після закінчення десяти років – до 1949 року – створити на території Палестини і арабську, і єврейську держави, і вперше за час мандату обмежили єврейську імміграцію. Кількість євреїв, які мали право офіційно переселитися до Палестини, було зафіксовано на цифрі 25 тисяч осіб у 1939 році і по 20 тисяч осіб – у наступні чотири роки.

Євреї, багато з яких допомагали британцям у придушенні арабського бунту, сприйняли публікацію «Білої книги» як зраду взятих на себе британцями у Декларації Бальфура зобов'язань. Тим паче, що в Європі на той час уже повсюдно господарювали нацисти, вона ставала все більш небезпечним місцем для євреїв, а тут раптом у них забрали можливість легально поїхати від смертельної небезпеки. У помсту за «Білу книгу» «Іргун» влаштував розправу над кількома британськими офіцерами, але Друга світова, що почалася, на якийсь час примирила імперію з єврейськими підпільниками. Багато бойовиків «Іргун» і «Хагани» вступили до армії Британії чи союзних країн, воювали у Сирії та Лівані проти союзної нацистам армії французького вішистського уряду.

У свою чергу, впливові арабські сім'ї зробили ставку на німців як на головних противників британців. Нацисти задовго до війни у своїй, націленій на Близький Схід пропаганді, зображували себе природними союзниками арабів у боротьбі проти «єврейсько-британського імперіалізму», на арабів не поширювалися дія німецьких расових законів про «захист чистоти крові», а Бюро антисемітських дій (Antisemitische Aktion) у міністерстві пропаганди Йозефа Геббельса було перейменовано в Бюро антиєврейських дій (Antijüdische Aktion), щоб не злити союзників з числа арабів, які також належать до семітських народів.

Всі ці дії мали приблизно ті самі цілі, що й дані в Першу світову британцями обіцянки шерифу Мекки підтримати його претензії на всеарабське панування, – спровокувати хвилювання, а краще навіть повномасштабне повстання в тилу ворога. Щоправда, німецькі зусилля виявилися ще менш ефективними. Навіть прогерманські налаштовані араби не готові були кинути виклик все ще могутній Британській імперії. Жодного арабського повстання в британському тилу так і не сталося. Натомість трапилося єврейське.

1944 року єврейські підпільники відновили війну проти британців. Сталося це після того, як стали зрозумілими реальні масштаби Голокосту в Європі і після того, як Лондон, уже знаючи про долю євреїв на зайнятих нацистами землях, так і не відмовився від «Білої книги». «Іргун» не гидував терористичною тактикою, кульмінацією якої став підлив у 1946 році єрусалимського готелю «Цар Давид», в якому розташовувалися офіси британської адміністрації. У теракті загинуло 91 людина.

Разом із силовим тиском зростав і тиск дипломатичний. У 1945 році американський президент Гаррі Трумен відкрито заявив, що вважає своїм моральним зобов'язанням взяти під захист єврейський народ, який найбільше постраждав від жаків Другої світової. Загалом цілком зрозумілий натяк на те, що зі застарілою мандатною системою пора вже закінчувати. Та й у самій Британії люди все частіше запитували себе: навіщо нам потрібні далекі заморські території, які все складніше і небезпечніше утримувати?

Контури розвалу колись великої імперії почали наміча-

тися. І найясніше вони проглядалися саме на Близькому Сході. Але, перш ніж піти зі Святої Землі, Лондон, як і обіцяв, розробив план її поділу між євреями та арабами. Точніше, навіть кілька планів. Серед них був, наприклад, такий, що передбачав переселення всіх арабів власне Палестини до Йорданії, яка також управлялася британцями відповідно до мандату Ліги Націй.

Вибух у готелі King David, 22 липня 1946 року

Жоден з них не був підтриманий одразу і арабами, і євреями, а тому Лондон вирішив передати планування розділу Палестини наступниці Ліги Націй – ООН. 1947 року організація представила свій план. Єврейській державі в ній діставалося близько 55% територій підмандатної Палестини, арабській – 45%. Єрусалим мав перейти під управління міжнародної адміністрації, підзвітної ООН. Араби знову виступили проти.

Їхні представники наполягали на тому, що немає жодної потреби у створенні єврейської держави, що євреї, які приїхали до Палестини, мають свою батьківщину – ті країни, з яких вони емігрували, і в які вони повинні повернутися. Араби навіть погрожували євреям війною, що зовсім не додало їм співчуття – таки, Друга світова закінчилася зовсім недавно і спогади про жак Голокосту були ще дуже свіжі. Але війна таки розпочалася.

Війна за незалежність

Справа до цієї війни йшла поступово. У вересні 1947 року британська адміністрація повідомила, що готується покинути Палестину і що людям, які там живуть, доведеться самим вирішувати свою долю. Ще через два місяці ООН затвердила план поділу Святої Землі на арабські та єврейські держави. Після цього в різних частинах Палестини почалися збройні сутички між арабами та євреями за контроль над містами, селами і навіть окремими фермами. Британці в ці сутички майже не втручалися, вони кваліфікували готувалися до евакуації. Її необхідно було закінчити до настання 14 травня 1948 – дати, обраної Лондоном як закінчення свого мандата.

Останні кораблі з британськими солдатами ще стояли біля причальних стін портових міст Палестини, чекаючи наказу на відплив, коли євреї проголосили про створення своєї держави – відродженого Ізраїлю. У відповідь на це арабські сусіди новоствореної держави відправили до Палестини свої війська. Арабські лідери припускали, що війна буде швидкою та переможною. Що армії Йорданії, Сирії, Єгипту, Іраку та Лівану просто займуть місце британців, що йдуть, і не допустять створення єврейської держави, розб'ють ізраїльтян і віддадуть владу місцевим арабам.

Але все пішло зовсім не так, як передбачали арабські королі та генерали. Їхні армії воювали, не координуючи одна з одною свої дії, практично не було планування, а постачання військ виявилось утрудненим, тому що в штабах не зробили достатніх запасів озброєння, палива та провізії для довгої війни. Навіть перевага арабських армій у кількості важкої техніки дуже швидко зникла – єврейські організації в Європі та США

зміogli організувати закупівлю та доставку морем артилерії, бронетехніки і навіть літаків для новонародженої єврейської держави з Чехословаччини, Італії, Франції та інших країн.

Ізраїльський офіцер уперше піднімає державний прапор, 8 червня 1948 року

Війна закінчилася в липні 1949 року після того, як арабські армії одна за одною залишили Палестину, не маючи ні ресурсів, ні бажання продовжувати бойові дії. Ізраїль закінчив першу у своїй сучасній історії війну не просто переможцем, а триумфатором. Під його контролем опинилися не 55% території колишньої підмандатної Палестини, а майже 80%. Включно з частиною Єрусалиму, в якому так ніколи і не з'явився міжнародна адміністрація.

Те, що для ізраїльтян було перемогою, для їхніх арабських сусідів стало катастрофою. Саме так (арабською «Накба») офіційно зветься у палестинців та війна та її наслідки. Сотні тисяч палестинських арабів змушені були покинути свої будинки. Хтось зробив це через побоювання загинути в перехресному вогні, хтось через побоювання розправи з боку ізраїльтян за допомогу арабським арміям, але багато хто був вигнаний ізраїльськими загонами. Армія нової держави не хотіла залишати у себе в тилу нелояльних людей і вдавалася до насильницьких переселень.

Євреї теж виганялися зі своїх будинків, але не ізраїльські, а ті, що мешкали в арабських країнах. Після поразки від Ізраїлю Близьким Сходом прокотилася хвиля єврейських погромів, там приймалися дискримінаційні закони, спрямовані проти євреїв, були випадки побиття і лінчування. Все це закінчилося масовим – майже поголовним – виходом євреїв із арабських країн до Ізраїлю. З собою на нову батьківщину вони принесли гіркі спогади про вигнання, що їх передали своїм дітям та онукам.

Не менш гіркі спогади є й у палестинців, багато з яких поколіннями живуть у таборах біженців і не можуть пробачити ізраїльтянам за те, що ті позбавили їх їхніх будинків. І ці спогади, ця недовіра, що передається з покоління в покоління, не дають можливості двом народам примиритися раз і назавжди. Занадто багато палестинців не готові упокоритися з тим, що євреї назавжди залишаться на тій землі, які араби вважають своєю. І надто багато ізраїльтян не готові дати цим палестинцям, що не змирилися, можливість обзавестися своєю державою, в якій антиєврейські сили завжди будуть популярні і затребувані.

Юрій МАЦАРСЬКИЙ,
військовослужбовець ЗСУ, журналіст

The Insider